

сам по себи представља продубљивање студија појединих грана права. Ипак је Римско право предвиђено само у правноисториском и грађанско-правном смеру и то као један од предмета из којих се могу, ако то катедра или управа ступња одреди, одржати специјални курсеви. На привредно-правном смеру, који је на III ступњу много више оријентисан према грађанском праву него на другом, није предвиђена ни та могућност. У дискусијама око историјских предмета на I и II ступњу увек је истицано да тим предметима треба дати пуно место на трећем ступњу, који треба да пружи студентима продубљена историјска и теоријска знања. Међутим, из наставног плана III ступња (програми појединих предмета и начин извођења наставе ми још нису познати) не може се закључити да је то у довољној мери и спроведено. Истина, из чињенице да је у грађанско-правном и привредноправном смеру предвиђена, као један од такозваних допунских предмета, Историја државе и права, закључујем да се осећала на оба смера потреба за једним историјским предметом. Вероватно се мислило да је Историја државе и права и временско и просторно шири предмет од Римског права, што је у основи тачно ако се предметом Римско право не обухвати и развитак римског права после пропасти римске државе. Међутим, Историја државе и права по програму и начину на који се изводи настава није близак цивилистима јер се мало бави историјом установа приватног права. У ствари би најбоље било, ако се већ не жели Римско право, увести за цивилистичке смерове предмет Историја правних институција, који би студентима дао историјски развитак, почев од Римског права (или раније) до данас, оних правних установа који се у њиховом смеру изучавају.

Наравно, и тростепена настава и III ступањ како је замишљен новим наставним планом представљају новину и то не само за нас. Зато су извесне празнине и недостаци разумљиви. Надам се да ће већ прва искуства учинити да тих недостатака буде знатно мање.

Др. Драгомир Стојчевић

НАЧЕЛО „ПРЕМА РАДУ“ И ПРАВО СОЦИЈАЛНОГ ОСИГУРАЊА ОДНОСНО ОБЕЗБЕЂЕЊА

*Прилог упоредној анализи права социјалног осигурања односно
обезбеђења ФНРЈ и СССР**

I. — 1. — У Критици Готског програма Маркс каже да се у социјалистичком друштвеном систему од целокупног друштвеног производа одваја део који (паралелно са делом који служи за надокнаду утрошених средстава за производњу, за проширену производњу и за резервни фонд) служи као средства потрошње. Из тог дела одвајају се:

* Терминологије напомене. Ради бољег разумевања материје која се излаже потребно је указати на тешкоће које се појављују у области социјалног обезбеђења ФНРЈ управо поводом термина. Термини као што су: социјална заштита, социјално обезбеђење, социјално осигурање, социјално старање, социјална сигурност; социјалне помоћи, социјално право и др. стварају тешкоће и у правима

- а) прво, део за опште управне трошкове,
- б) друго, део за заједничко задовољавање потреба,
- в) треће, део за *неспособие за рад*; итд. „[...] оно што данас спада у такозвано службено старање о сиротињи”.

После овог „долазимо до „расподеле” [...] наиме до оног дела средстава потрошње који се дели међу индивидуалне произвођаче колектива (1).

У истом смислу говори Маркс на другом месту, када анализира питање оног дела друштвеног производа који треба да се сачува односно одвоји „за оне који због свог узраста *joш* не могу или *више* не могу узети учешћа у производњи [...]” (2).

У Резолуцији Савезне народне скупштине о перспективном развоју опште потрошње („Службени лист” ФНРЈ, бр. 45/1957) о томе питању се каже, наравно имајући у виду нашу стварност и наше специфичне услове, следеће:

„У условима развијања социјалистичких односа у нашој земљи општа потрошња нема само за циљ развијање производних способности људи, него и свестран развитак личности који омогућује њихово активно учешће у свим облицима друштвеног живота. Због тога се подизање личног стандарда живота не може одвојити од пораста опште потрошње нити мерити независно од овог пораста. Трошење значајног дела националног дохотка за потребе просвете, културе, здравства, за социјалну заштиту, као и за друге потребе које се финансирају из друштвених средстава, непосредно подиже животни стандард трудбеника и њихових породица”.

(Види такође прописе о расподели дохотка привредних организација.)

Да бисмо могли боље анализирати питање односа између права социјалног обезбеђења и начела расподеле „према раду” у социјали-

социјалног обезбеђења (социјалним правима) других земаља (Види: Actes du deuxième congrès international de droit social, Bruxelles 1958, T. I et II; А. С. Краснопољски: Основни принципи совјетског државног социјалног осигурања, Москва, 1951, с. 54 и даље; Е. И. Астрахан: Принципи пензионог обезбеђења радника и службеника, Москва, 1961; М. Ступар: Социјална политика, Београд, 1960, с. 147. — Признајући основаност дискусије о овом питању, а у искључивом циљу бољег разумевања наших излагања, терминима употребљеним у њима дајемо следећа значења: термин „социјална заштита” означава скуп делатности државних, друштвених и других органа и организација усмерених на стварање услова за живот и напредовање у животу оним лицима, која из било којих узрока (неспособност за рад, повенане потребе и др.) нису у стању да сама себи те услове обезбеде. Ако оваква лица имају позитивним прописима признато право (у субјективном смислу речи) да од одређеног органа, или организације захтевају да им они пруже (престирају) социјалну заштиту (значи ако имају признато социјално право), онда се таква социјална заштита — подигнута на степен права — назива „социјално обезбеђење” (односно „социјална сигурност”). Ако, међутим, оваква лица немају позитивним прописима признато право на социјалну заштиту него могу само да такву заштиту траже (моле), дакле ако немају социјално право у субјективном смислу речи, онда се таква заштита назива „социјално старање” (у које првенствено улазе „социјалне помоћи”). Према томе, термин „социјална заштита” обухвата и „социјалну заштиту” подигнуту на степен права, тј. „социјално обезбеђење” (сигурност) и социјалну заштиту која није подигнута на степен права, тј. „социјално старање” (социјална заштита у ужем смислу). Што се тиче термина „социјално осигурање” он означава најважнији део социјалне заштите и то онај део у коме је социјална заштита готово у целини подигнута на степен права. Према томе, то је најважнији део општег система социјалног обезбеђења. Што се тај термин још и данас употребљава у праву ФНРЈ, питање је традиције. Право које регулише односе социјалне заштите у изнетом смислу у целини називамо „социјално право”.

(1) В. К. Маркс: Критика Готског програма, Београд, 1948, Култура с. 20—21.
 (2) В. К. Маркс: Капитал, III том, Београд, 1948, Култура, с. 760.

стичким друштвеним односима, потребно је, сматрамо, претходно да се утврде и констатују неке чињенице о којима је реч у наведеним ставовима: *прво*, Маркс разликује и одваја средства која су намењена за *заједничко задовољавање потреба* (школе, здравствене установе и др.) од средстава намењених за *неспособне за рад*. Исти закључак се може извести и из наведеног става из Резолуције СНС и прописа о расподели дохотка привредних организација; *друго*, под појмом „неспособни за рад“ Маркс подразумева: а) она лица „која због свог узраста *још* не могу или *више* не могу узети учешћа у производњи“ што значи да су то: *малолетна* лица која још не могу узети учешћа у производњи, и *остарела* лица која више не могу узети учешћа у производњи, и б) затим, као неспособна за рад лица Маркс сматра и сва она лица која су, у његово време, спадала „у такозвано службено старање о сиротињи“, а то значи не само малолетна и остарела лица која не могу узети учешћа у производњи, него и *друга лица која су примала сиротињске помоћи*. Он у сиротињу која спада под (државно) „службено старање о сиротињи“ убрја и раднике чији је доходак недовољан за одржавање њега и његове породице.

„[...] Управитељу сиротињског дома и регулатору најамнине постављено је ово питање: „Одржава ли се каква сразмера између вредности дневног рада и парохијалне сиротињске помоћи радницима“? одговор: „Да. Недељни доходак сваке породице допуњује се преко њене номиналне најамнине до једног сомуна хлеба и 3 пенса на главу [...]“ (3).

То значи да Маркс сматра да се из дела који се одваја за неспособне за рад троше средства и за оне раднике којима лични доходак није довољан да би обезбедили живот себи и својој породици. На тај начин појам неспособан за рад треба схватити као *друштвену категорију* а не само као биофизиолошку категорију. Према томе, неспособан је за рад не само онај који из биофизиолошких или других вандруштвених разлога не може да узме учешћа у производњи него, по правилу, и сваки онај који из било којих разлога, без своје кривице, не добија довољан доходак да би себи и члановима своје породице обезбедио услове за живот и једнаке могућности за напредовање у животу, односно „да би могао активно учествовати у свим облицима друштвеног живота“.

2. — Расподела у социјализму врши се сагласно начелу „према раду“. Овде се мисли на расподелу оног дела друштвеног производа који је одвојен за личне дохотке произвођача колектива. Поставља се питање како се деле, према којим начелима, она средства која су одвојена за остале фондове, посебно питање *према којим начелима се деле средства која су намењена за неспособне за рад* и за *заједничко задовољавање потреба*.

И поред тога што је основно начело расподеле у социјализму расподела „према раду“, расподелу односно присвајање вредности ових фондова није могуће вршити *непосредно* „према раду“ него само *посредно*

(3) К. Маркс: Капитал, Т. I, Београд, 1948, с. 498—499; Ф. Енгелс: Положај радничке класе у Енглеској, Београд, 1951, с. 292.

„према раду“ (4). Ова средства, по природи самих ствари, могуће је расподељивати односно присвајати само *посредно* „према раду“, *непосредно* не. Она се *непосредно* присвајају „према потребама“. (Данас, док још влада оскудица у робама разних врста, може изгледати „повољнији“ начин присвајања „према потребама“ али у условима довољне производње и расподеле према раду, расподела „према раду“ је „повољнија“ у ствари од расподеле „према потребама“, ако се под „повољнија“ схвати већа вредност одређена за једног појединца. Јер, појединцу је потребна и довољна само одређена висина и одређена врста престација из фонда за заједничко задовољавање потреба — школе, здравствене установе, комуналне услуге, итд.) Што се тиче фонда за неспособне за рад и ту присвајање „према потребама“ ставља нужне границе обиму вредности које се присвајају из тог фонда. Међутим, при присвајању „према раду“ из фонда личних доходака такве границе су одређене искључиво индивидуалним утрошком количине друштвено корисног рада, који може бити веома различит.

(Начело „према потребама“ у присвајању из фонда намењеног за неспособне за рад, а то значи и из фондова социјалног обезбеђења односно социјалног осигурања, јесте само делимична антиципација начела присвајања „према потребама“ будућег комунистичког друштва. Овде оно није никако идентично једно другом. Начело „према потребама“ у присвајању из фонда за неспособне за рад трпи велика ограничења: због степена друштвеноекономског развитка, због функције социјалног обезбеђења које само по правилу обезбеђује просечан друштвени стандард живота на датом степену развитка, итд. Према томе њега не треба схватити као пуну примену будућег комунистичког начела него само као његову делимичну и врло ограничену антиципацију. При томе, посебно, оно се примењује истовремено са посредном применом начела „према раду“, као што смо истакли.)

Како се расподељују, према којим начелима, средства из фонда за неспособне за рад? Истакли смо да је по природи ствари, тј. по намени средстава из фонда за неспособне за рад, присвајање у овој области могуће *непосредно* „према потребама“ (у изнетом смислу) а тек *посредно* „према раду“. Јер, ако би присвајање средстава из фонда за неспособне за рад било подвргнуто непосредно начелу „према раду“, то би они, јер су неспособни за рад, били лишени уопште могућности да ма шта с правом присвоје из дела друштвеног производа намењеног за потрошњу јер у његовој производњи нису уопште ни учествовали. Значи, расподела ових средстава може да се врши *непосредно* не „према раду“ него „према потребама“, а тек *посредно* „према раду“, и то наравно само онима који су већ учествовали у производњи па су постали неспособни за рад. При таквом стању ствари једно од основних питања при анализи односа између социјалног обезбеђења односно социјалног осигурања и начела „према раду“ јесте питање области и облика примене начела „према раду“, а самим тим и начела „према потребама“, у праву социјалног обезбеђења односно социјалног осигурања јер су она у овој области *комплементарна*.

(4) Сетимо се Аристотелове дистрибутивне и корективне расподеле; види Р. Лукић: Историја политичких теорија, Београд, 1956, с. 133.

То питање смо себи управо и поставили упоређујући право социјалног обезбеђења односно осигурања у ФНРЈ и СССР.

Када је реч о присвајању из фонда за неспособне за рад и о мобилизацији средстава за фонд за неспособне за рад, појам неспособан за рад треба схватити тако да он обухвата: а) како потпуно тако и делимично неспособне за рад, б) како трајно тако и привремено неспособне за рад, в) како неспособне за рад који су већ учествовали у производњи тако и неспособне за рад који се не могу професионално рехабилитовати итд. Ово је значајно не само за решење питања у којим се областима и у којим облицима присвајања фонда за неспособне за рад, посебно фонда социјалног обезбеђења односно осигурања, примењује начело „према раду“ него и за решење питања *начина мобилисања средстава за фонд за неспособне за рад*, (појединих врста и степена), посебно фонда социјалног обезбеђења односно осигурања, правног режима овог мобилисања, и др.

Поставља се, наиме, основно питање да ли се, ако ствари тако стоје, средстава за неспособне за рад треба да мобилишу *искључиво из друштвених средстава* (тј. пре расподеле оног дела средстава потрошње који се дели међу индивидуалне произвођаче) или се она могу мобилисати и из средстава што су их индивидуални произвођачи већ добили из тог дела друштвеног производа а то значи и *после извршене расподеле* тог дела. Одговор на ово питање биће лакше дати ако се има на уму да је циљ „службеног старања о сиротињи“ био (декларативно) обезбеђење *минимума егзистенције* раднику и његовој породици односно сваком другом „сирوماху“. Циљ, међутим, бриге о неспособнима за рад у социјализму, посебно социјалног обезбеђења односно социјалног осигурања у социјализму, не само да није и не треба да буде обезбеђење *искључиво просечног друштвеног стандарда живота за рад неспособног грађанина* него треба да пружи могућност обезбеђења таквог стандарда живота *трудбеницима*, када они постану неспособни за рад, који ће бити *адекватан одраз и последица његовог доприноса друштву*, ако је тај допринос био у његовом активном периоду живота такав да је оправдано обезбедити му стандард живота и изнад просечног друштвеног стандарда живота. То је, ван сваке сумње, сагласно са социјалистичким принципом расподеле” према раду“. Јер, сводити намену фонда односно фондова за неспособне за рад *искључиво на функцију „онога што се данас [тј. у Марксово време] назива службено старање о сиротињи“*, и не узети у обзир социјалистички принцип расподеле „према раду“ и при расподели средстава за неспособне за рад било би у јасној и очигледној противречности и са духом и са словом учења марксизма-лењинизма. О финансирању социјалног обезбеђења односно социјалног осигурања иначе воде не и код нас и у СССР живе дискусије (5). Свести намену фондова за неспособне за рад на ту исту функцију коју су имала средства одређена за „службено старање о сиротињи“ противно је социјалистичком начелу бриге

(5) Види о томе у СССР А. С. Краснопољски: Основни принципи совјетског државног социјалног осигурања, Москва, 1951; В. В. Караваев: Основни принципи совјетског социјалног осигурања, Москва, 1961; Е. И. Астрахан: Принципи пензионног обезбеђења радника и службеника, Москва, 1961.

о човеку према коме сваком члану друштвене заједнице треба „обезбедити свестран развитак личности који омогућује активно учешће у свим областима друштвеног живота”. У социјалном обезбеђењу односно осигурању, као што из природе самих ствари произлази издаци за једног неспособног за рад врло често превазилазе трошкове просечног стандарда живота трудбеника управо због тога што се трудбеник налази у посебном стању потребе изазваном једним или више „осигураних случајева”.

С друге стране, исто тако, неправилно је инсистирати на расподели средстава за неспособне за рад *непосредно* „према раду”, па макар била реч и о онима који су већ учествовали у производњи. И то из више разлога. Пре свега, ако би се средства за неспособне за рад расподељивала *непосредно* „према раду”, па макар да су сви неспособни за рад који та средства присвајају већ учествовали у производњи, самим тим та средства би променила своју садржину, функцију и *природу*. Она не би била више друштвени фондови него *приватни*; права из тих фондова не би била *социјална права* него *чисто грађанскоправна потраживања*, итд. А затим, онај део који се расподељује *непосредно* „према раду” издваја се у „засебан фонд” односно део намењен за расподелу међу индивидуалне произвођаче. Тај део представља вредност којом се „плаћа” вредност његове радне снаге и још један део његовог вишка рада, односно производа. Када не би било тако, значило би да је његова радна снага остала „неисплаћена”, а то не одговара стварности.

Затим, расподела „према раду” врши се и практично ју је могуће спровести, економски и правно ефективно извршити, према социјалистичком начелу расподеле „према раду” једино *данас* и у овом часу а не тек касније када се већ промене производност рада, просечно друштвено потребно радно време, цене роба и услуга, итд.

Зато, када се говори о примени начела „према раду” у расподели средстава фонда за неспособне за рад, а у оквиру овога и фонда социјалног обезбеђења односно осигурања, онда под радом треба пре свега подразумевати рад који је корисник, по правилу, извршио у прошлости а не садашњи ефективни рад. Тај рад који је извршен у прошлости, међутим, не може се, ни његов квантитет ни његов квалитет, непосредно мерити као садашњи рад. Тај рад може се мерити *само посредно*: помоћу радног стажа, увећаног радног стажа, висином зарада (у праву ФНРЈ) или, још, непрекинутим радним стажом, чланством у синдикату (у праву СССР). Затим, *тај рад је већ „исплаћен”*. Правно посматрано неспособни за рад, који је због неспособности престао да ради, нема *никако право* да захтева да му се за прошли рад још нешто „исплати” *непосредно* „према раду”, по основу радног односа. Ако већ нешто има право да захтева то *више није право непосредно* према раду, по основу радног односа, него нешто сасвим друго. То је право из односа социјалне заштите односно социјалног обезбеђења. (Економски посматрано, наравно, сви су производи резултат рада произвођача, према томе они и припадају њима. Међутим, и ту „омиљени захтеви радника за пуним производом свога рада имају понеку зачкољицу” (Ф. Енгелс.)

II. — Области и облици примене начела „према раду“ у расподели средстава из фонда односно фондова за неспособне за рад у праву ФНРЈ и у праву СССР су бројни и разноврсни. Задржаћемо се због тога на облицима примене начела „према раду“ у области социјалног обезбеђења односно осигурања јер се у тој области присвајања фондова за неспособне за рад начело „према раду“ више манифестује него и у једној другој области присвајања ових фондова.

Право социјалног осигурања односно обезбеђења ФНРЈ и СССР у различитим својим гранама (деловима) примењују начело „према раду“ у различитим облицима. Ради илустровања примене овог начела у оба права узећемо као предмет анализе: здравствено, пензионо и инвалидско право социјалног осигурања односно обезбеђења.

A. — *Примена начела „према раду“ у праву здравственог осигурања односно обезбеђења у праву ФНРЈ и СССР.* — 1) *Право здравственог социјалног осигурања односно обезбеђења у ФНРЈ* (Закон о здравственом осигурању, „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 51/1954). а) *Врсте права из здравственог социјалног осигурања односно обезбеђења ФНРЈ.* — На основу Закона о здравственом осигурању и других прописа осигурана лица имају следећа права:

- право на здравствену заштиту у случају болести, повреде, трудноће и порођаја;
- право на накнаду уместо плате: за време привремене неспособности за рад услед болести или повреде, за време лечења у стационарној здравственој установи, за време неге оболелог члана уже породице, за друго време одређено чл. 22, ст. 1, т. 3, 4, 5 и 7, Закона о здравственом осигурању (ЗОЗО);
- права у случају трудноће и порођаја: право на накнаду уместо плате за време одсуства због трудноће и порођаја, право на помоћ за опрему новорођеног детета;
- право на накнаду путних трошкова у вези са коришћењем здравствене заштите;
- права у случају смрти: право на накнаду погребних трошкова, право на посмртну помоћ.

Ради илустровања примене начела „према раду“ узећемо као пример *право на накнаду уместо плате* за време привремене неспособности за рад услед болести или повреде.

Право на накнаду уместо плате. — Основ за накнаду уместо плате одређује се редовно на основу просека плата са додацима за рад у редовном радном времену исплаћених за последња три месеца (90 дана) пре оног месеца у коме је наступио случај због кога се стиче право на накнаду, а ако је осигурање трајало мање од три месеца просек плата исплаћених до месеца у коме је случај наступио. Ако је случај наступио у месецу у коме је засновано осигурање, онда се као основ за накнаду узима плата уговорена односно прописана за редовно радно време.

Износ накнаде уместо плате. Накнада уместо плате за време привремене неспособности за рад услед болести или повреде износи:

— 80% од основа за накнаду уместо плате за првих 7 дана, а 90% од основа за накнаду после 7 дана, за осигуранике који су осигурани најмање 6 месеци непрекидно или 12 месеци са прекидима за последње 2 године непосредно пре почетка права на накнаду;

— 60% од основа за накнаду за првих 7 дана, а 70% од основа за накнаду после 7 дана, за осигуранике који пре почетка права на накнаду нису осигурани 6 месеци непрекидно или 12 месеци са прекидима за последње 2 године. Услов трајања осигурања не захтева се за осигуранике који се запосле по завршеном стручном оспособљавању или школовању. Ако осигураник у року од 30 дана по престанку боловања постане поново привремено неспособан за рад од исте болести, ново боловање се рачуна као продужење ранијег;

— 100% од основа за накнаду уместо плате, и то од првог дана изостанка с посла, за ученике у привреди, без обзира на врсту оболења, за осигуранике чија је неспособност за рад наступила због несреће на послу или професионалног оболења, и др.;

— 100% болести ТВС свих облика од првог дана изостанка са посла, који су осигурани најмање 6 месеци непрекидно или 12 месеци са прекидима за последње 2 године пре почетка права на накнаду (Детаљно ово питање регулишу чл. 26—28, 30—32, 34, 36 и 37 ЗОЗО.)

2) *Примена начела „према раду“ у праву здравственог социјалног обезбеђења СССР* (Положение о порјадке назначениа и виплати пособии по государствуеному социалному страхованиу, утврђеном ВЦСПС 5. II. 1955 са изменама и инструкцијама). а) Права из здравственог социјалног обезбеђења у СССР су:

— право на здравствену заштиту, подразумевајући и право на санаторијумско болничко лечење;

— право на накнаду уместо плате;

— и остала права гарантована другим гранама социјалног обезбеђења СССР.

б) *Право на накнаду уместо плате.* — Основ за одређивање накнаде уместо плате представља индивидуална плата лица које прима накнаду уместо плате.

Износ накнаде уместо плате одређује се у проценту од основа за накнаду уместо плате, тј. од индивидуалне плате. Тај износ је 100% у случају привремене неспособности за рад услед несреће на послу или професионалног оболења, независно и од непрекинутог радног стажа и од чланства у организацији синдиката (Види: непрекинути радни стаж). У осталим случајевима износ накнаде уместо плате одређује се према непрекинутом радном стажу у једном те истом предузећу или установи, према висини зараде и према чланству у организацији синдиката.

Нечлановима синдиката у случају привремене неспособности у свим случајевима накнада уместо плате износи 50% од накнаде коју би они имали да су чланови синдиката.

Износ накнаде уместо плате, ако је испуњен услов непрекинутог радног стажа, је следећи: за непрекинути радни стаж изнад 12 година — 90% од плате, за стаж од 8 до 12 година — 80%, за стаж од 5 до 8 година

— 70%, ва стаж од 3 до 5 година — 60%, и за стаж до 3 године — 50% од плате.

Непрекинути радни стаж. Под непрекинутим радним стажом као условом за стицање права из социјалног осигурања односно обезбеђења у СССР подразумева се продужавање непрекидног рада у једном те истом предузећу или установи до дана наступања привремене неспособности за рад. Непрекинути радни стаж рачуна се од времена када је радник последњи пут наступио на рад после напуштања посла по сопственој жељи. У непрекинути радни стаж рачуна се само рад у социјалистичком сектору. Време рада код појединих грађана не рачуна се у непрекинути радни стаж. Време проведено у другом предузећу или установи рачуна се у непрекинути радни стаж под законом одређеним условима (премештај, ликвидација предузећа и др.).

Као што се види из изнетих приказа правних режима за стицање права на накнаду уместо плате у случају привремене неспособности за рад услед болести (и других узрока) у праву социјалног осигурања односно обезбеђења у ФНРЈ и СССР стицање права се у знатној мери условљава доприносом трудбеника друштвеној заједници, а висина примања се одређује у сагласности са начелом „према раду“. Наравно примена начела „према раду“ овде није непосредна (директна) него тек посредна, јер се осим критеријума висине плате узимају и други критеријуми који се не могу непосредно мерити али се могу посредно процењивати у циљу изналажења општег доприноса, доприноса одређеног трудбеника друштвеној заједници: стаж осигурања (у праву ФНРЈ) или непрекинути радни стаж и чланство у организацији синдиката (у праву СССР). У СССР се наине полази од претпоставке да су и количина и квалитет рада трудбеника који има дужи непрекинути радни стаж у једном те истом предузећу и који је члан синдиката већи и бољи него трудбеника који те услове не испуњава или их испуњава у мањој мери.

Б. — Примена начела „према раду“ у праву пензионог и инвалидског социјалног осигурања у ФНРЈ и СССР. — 1) Примена начела „према раду“ у пензионом социјалном осигурању односно обезбеђењу ФНРЈ (Закон о пензионом осигурању, [=ЗОПО], „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 51/1957, са изменама и допунама у „Сл. листу ФНРЈ“, бр.: 44/1958, 27/1959 и 48/1959). а) Врсте права из пензионог социјалног осигурања односно обезбеђења у ФНРЈ. На основу Закона о пензионом осигурању осигурана лица, под законом одређеним условима, могу стећи следећа права:

- право на личну пензију,
- право на породичну пензију,
- право на заштитни додатак,
- права на посебан додатак,
- права из здравственог осигурања.

Ради илустровања примене начела „према раду“ узећемо као пример право на пензију — личну и породичну.

Право на личну старосну пензију. По праву ФНРЈ право на личну старосну пензију може бити: право на пуну личну старосну пензију, право на непуну личну старосну пензију, право на повећану личну старосну пензију и право на изузетну личну старосну пензију.

Услови за стицање права на личну старосну пензију су: навршен одређен број година живота и испуњен прописан пензиски стаж.

За стицање права на поједине врсте личних старосних пензија законом су одређени посебни модалитети и посебне комбинације ових услова.

Право на пуну личну старосну пензију одређује се у висини целог основа за одређивање пензије (Види: пензиски основ). Право на пуну личну старосну пензију стиче осигураник — мушкарац кад наврши: 55 година живота и 35 година пензиског стажа, а осигураник — жена кад наврши 50 година живота и 30 година пензиског стажа (Види: пензиски стаж).

Право на непуну личну старосну пензију одређује се у висини одређеног процента од целог основа за одређивање пензије. Право на непуну личну старосну пензију, по правилу, може стећи осигураник-мушкарац кад наврши 65 година живота, а осигураник — жена кад наврши 55 година живота, ако су навршили одређен број година пензиског стажа, и то: мушкарац 30 или више, а жена 25 или више година пензиског стажа, мушкарац 25 или више, а мање од 30 година односно жена 20 или више, а мање од 25 година пензиског стажа, под условом да у последњих пет година има по 7 месеци радног стажа у свакој години или укупно најмање 3 године и 3 месеци радног стажа, мушкарац и жена 15 или више, а мање од 25 односно 30 година пензиског стажа под условом да у последњих 5 година има најмање 8 месеци радног стажа у свакој години или укупно 4 године и 2 месеца радног стажа. (Детаљне даље одредбе садрже чланови 20, 21 и 22 ЗОПО).

Право на повећану пуну личну старосну пензију одређује се због продужења рада и после испуњења законом одређених услова за стицање пуне личне старосне пензије. Повећана лична старосна пензија износи више од целог основа за одређивање пензије. Повећана пуна лична старосна пензија одређује се тако да се лична старосна пензија повећава за 5% за сваку навршену годину рада (Детаљне одредбе садрже чланови 70—72 ЗОПО).

Право на изузетну личну старосну пензију може изузетно признати Савезно извршно веће и у случајевима када нису испуњени услови за стицање права на личну старосну пензију по Закону о пензионом осигурању. Исто тако оно може изузетно признати и одредити пензију у износу већем од онога који би припадао по одредбама ЗОПО.

Право на породичну пензију. Основ за одређивање породичне пензије је износ личне старосне пензије која је осигуранику припадала у часу смрти или би му припадала да је у том часу стекао право на личну пензију (чл. 125 ЗОПО). Висина породичне пензије зависи од броја чланова породице који имају право на пензију и одређује се од основа за породичну пензију у процентима према табели одређеној у закону (чланови 126—130 ЗОПО).

Пензиски стаж. — Пензиски стаж представља један од битних и најглавнијих услова за стицање права из пензионог осигурања, инвалидског осигурања и других грана осигурања. Закон о пензионом осигурању

познаје три врсте стажа који сви улазе односно сачињавају пензиски стаж. То су: *радни стаж*, *посебни стаж*, *увећани радни стаж*.

Будући да су ове врсте стажа битне за стицање права из социјалног осигурања (пензионог, инвалидског и других) то их закон детаљно регулише. (Радни стаж: чланови 23—28 ЗОПО; посебни стаж: чланови 29—48 ЗОПО, увећани радни стаж: чланови 54—61 ЗОПО).

У *радни стаж* рачуна се време које је осигураник провео у радном односу са пуним радним временом на пословима који су одређени у закону. Закон предвиђа посебне случајеве када се као радни стаж рачуна и време које није ефективно проведено на раду.

Посебни стаж је време које се рачуна у пензиски стаж а које осигураник није провео у редовном радном односу.

Увећани радни стаж је време које је осигураник провео на нарочито тешким и по здравље штетним пословима, тако да се оно рачуна са увећаним трајањем, при чему су одређени периоди запослења на таквим радовима краћи од годину дана, али не мањи од 8 месеци рачунају као пуна година радног стажа или се пуна година запослења рачуна у радни стаж увећан за највише 6 месеци.

2) Примена начела „према раду“ у праву инвалидског социјалног осигурања односно обезбеђења ФНРЈ (Закон о инвалидском осигурању; [=ЗОПО], „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 49/1958 са изменама у бр. 27/1959).

а) Врсте права из инвалидског социјалног осигурања односно обезбеђења ФНРЈ: право на инвалидску пензију, право на додатак за помоћ и негу другог лица и право на заштитни додатак; право на инвалиднину; право на професионалну рехабилитацију, право на материјално обезбеђење од дана стицања права на рехабилитацију и за време рехабилитације; право на запослење, право на накнаде у вези са коришћењем права на запослење; право на накнаду путних и превозних трошкова у вези са коришћењем и остваривањем права из инвалидског осигурања; права из здравственог осигурања; права из пензионог осигурања; друга права из социјалног осигурања: право на додатак на децу и др., право на нарочиту заштиту у погледу заснивања и престанка радног односа и услова рада.

б) Ради илустровања примене начела „према раду“ узећемо као пример право на *инвалидску пензију*.

Право на инвалидску пензију. — Услови за стицање права из инвалидског осигурања, а међу њима и права на инвалидску пензију, различити су за стицање права у случају инвалидности услед болести или повреде ван посла од услова услед несреће на послу и професионалне болести.

Услови за стицање права у случају инвалидности услед болести и повреде ван посла: сва права, па и право на инвалидску пензију, стиче се после навршеног одређеног радног и пензиског стажа, према годинама живота осигураника на дан наступања инвалидности. Поред тога потребно је да рад има одређену „густину“. Осигураник-мушкарац са мање од 30 а осигураник-жена са мање од 25 година пензиског стажа, уколико законом није друкчије одређено, стичу права ако им се најмање две трећине

раздобља од последњих 5 година пре наступања инвалидности рачуна у радни стаж (тзв. *густина радног стажа*) и ако су навршили *пензиски стаж* од најмање: 5 година — ако нису старији од 46 година, 6 — ако нису старији од 47, 7 — ако нису старији од 48, 8 — ако нису старији од 49, 9 — ако нису старији од 50, 10 година — ако су старији од 50 година.

Осигураник-мушкарац са 30 или више година *пензиског стажа* а осигураник-жена са 25 или више година *пензиског стажа* стичу права без обзира на радни стаж за последњих 5 година пре наступања инвалидности (Детаљне одредбе садрже чланови: 35—42 (ЗОПО).)

Услови за стицање права у случају инвалидности услед несреће на послу и професионалне болести: сва права, па и право на инвалидску пензију, стичу се без обзира на дужину пензионог стажа односно радног стажа навршеног пре наступања инвалидности (Детаљне одредбе садрже чланови 44—50 ЗОПО.)

Инвалидска пензија може бити: *пуна инвалидска пензија*, која износи 100% од пензиског основа (Види даље: пензиски основ), и *непуна инвалидска пензија* која се одређује у проценту од пензиског основа.

Инвалидска пензија припада у пуном износу или у смањеном износу што зависи, по правилу, од категорије инвалидности и година живота инвалида рада (Детаљније види чланове 54—61 ЗОИО).

Као основ за одређивање *инвалидске пензије* узима се износ пензиског основа од кога би осигуранику била одређена *лична старосна пензија* по Закону о пензионом осигурању да је у време наступања инвалидности стекао право на ту пензију. Ако је реч о инвалидској пензији због несреће на послу или професионалне болести, онда је инвалидска пензија једнака овоме износу, што значи као да је осигураник имао 35 година радног стажа. А ако је реч о инвалидској пензији због инвалидности услед болести или повреде ван посла инвалидска се пензија одређује у проценту од пензиског основа, зависно од укупног пензиског стажа навршеног до дана наступања инвалидности, као и од односа укупног пензиског стажа према раздобљу које је протекло од навршене 20 године живота осигураника до наступања инвалидности (тзв. *обрачунски радни век*) те и од осигураника у часу наступања ивалидности (Детаљне одредбе садрже чл. 62—81 ЗОИО.)

3) *Примена начела „према раду“ у праву пензионог (старосног, инвалидског и др.) обезбеђења у СССР.* — а) *Права из пензионог обезбеђења у СССР.* — Права по Закону о државним пензијама од 14 јула 1956 су следећа:

- право на пензију за случај старости,
- право на пензију за случај инвалидности,
- право на пензију за случај одслужења пуног броја година службе,
- право на пензију за случај смрти храниоца породице,
- право на оспособљавање за рад инвалида и ортопедска помагала,
- право на преквалификацију,
- право пензионера за посебне услуге,
- право на здравствену заштиту, дечје додатке и друга права из социјалног осигурања односно обезбеђења.

б) Као пример за илустрацију примене начела „према раду“ у праву пензионског социјалног обезбеђења у СССР узећемо *право на пензију за случај старости, одслужења пуног броја година службе и инвалидности.*

Право на пензију за случај старости. — Право у пензију за случај старости имају радници и службеници када доживе 60 година живота и 25 година *радног стажа* (у који се, осим ефективног радног стажа, рачуна на пример, и време проведено на школовању на одређеним учинилиштима, у редовима армије и партизанским одредима, и друго време проведено у ствари ван радног односа, дакле и оно време које се у праву ФНРЈ рачуна у пензиони стаж уопште) мушкарци, односно 55 година живота и 20 година радног стажа жене. — Одступања од ових услова могућа су за следеће категорије трудбеника: запослени на подземним радовима, на пословима штетним по здравље и др. Кад доживе 50 година и испуне 20 година *радног стажа* (мушкарци) односно 45 година живота и 15 година *радног стажа* (жене), с тим да бар *половина радног стажа* мора да буде испуњена на том послу, могу стећи право на пензију за случај старости. Запослени на другим пословима са тешким условима рада могу стећи право на пензију за случај старости ако доживе 55 година живота и 25 година *радног стажа* (мушкарци) односно 50 година живота и 15 година *радног стажа* (жене) могу такође стећи право на пензију за случај старости. Слепи могу стећи право на пензију за случају старости када доживе 50 година живота и испуне 15 година *радног стажа* (мушкарци) односно 40 година живота и 10 година *радног стажа* (жене). Уместо нашег посебног стажа, право социјалног обезбеђења (инвалидског и пензионског) у СССР познаје дакле смањење броја година радног стажа за одређене категорије трудбеника који се захтева као услов за стицање права на пензију за случај старости. Право СССР познаје такође и категорију *увећаног радног стажа* (у двоструком износу, време рада проведено на Крајњем Северу).

Износ пензије за случај старости. Износ основних пензија одређује се у проценту од зараде, с тим што су законом одређене минималне пензије. Процент пензије за најмању месечну зараду износи 100% а за највећу месечну зараду 50%. Основни износи пензија могу бити повећани до висине месечне зараде и то: за *непрекидни радни стаж* изнад 15 година или за *општи радни стаж* од 35 (мушкарци) односно 30 година (жене), повећава се пензија још за 10%; пензионерима који не раде а имају на издржавању за рад неспособног члана породице повећава се пензија — за једног таквог члана 10% а за два или више за 15%. Такви су износи ако је испуњен пун *радни стаж*. Међутим, могуће су и пензије при *непуном радном стажу*. У таквом случају потребан је услов — 60 година живота (мушкарци) односно 55 година живота (жене) и бар 5 година *радног стажа* уз услов да је бар 3 године од тога трудбеник провео на раду непосредно пре но што тражи пензију. Пензија се мора тражити у року једног месеца по престанку радног односа. Износ непуне пензије не може бити мањи од 25% од пуне пензије. У овим случајевима не узимају се у обзир никакве друге олакшице у погледу стажа и слично.

Непрекинути радни стаж. — Непрекинути радни стаж се појављује као врло значајан услов за стицање права из пензионог обезбеђења (Види о томе уз право на накнаду уместо плате).

Право на пензију за случај инвалидности. — Инвалидност се установљава у случају потпуне или делимичне неспособности за рад, трајне или с роком. По степену губитка радне способности инвалиди се деле у три групе. Инвалиди I групе прегледају се у циљу контроле инвалидитета једанпут годишње, а инвалиди II и III групе два пута годишње. Инвалиди мушкарци старији од 60 година и жене старије од 55 година ослобођени су ових контролних прегледа. — За стицање права на пензију не захтева се никакав радни стаж ако је инвалидитет наступио због несреће на послу или професионалне болести. Међутим, за стицање права на пензију у случају инвалидности проузрокованим осталим узроцима захтева се *општи радни стаж у време обраћања за пензију*, и то: за лица од 20—23 године захтева се *радни стаж* од 2 године (мушкарци) односно 1 година (жене); лица од 31—36 година — *стаж* од 7 одн. 5 година; за лица од 51—61 година — *стаж* од 16 одн. 13 година; за лица изнад 60 година — *стаж* од 20 одн. 15 год. Износ пензије у случају инвалидности зависи од: узрока и групе инвалидности, од *зараде*, од *услова рада*, *непрекинутог радног стажа* и од тога да ли инвалиди има чланова породице неспособних за рад а које он издржава. Износ се одређује у *проценту од зараде* трудбеника који је постао инвалид.

Пензије инвалида због несреће на послу и инвалида због професионалног оболења су веће него инвалида због осталих узрока; пензије инвалида I групе су веће него пензије инвалида II и III групе.

Законом су одређене минималне пензије и максималне пензије.

Могуће су такође инвалидске пензије и при *нелуном радном стажу* који се по закону захтева. Оне се одређују пропорционално *радном стажу* који радник одн. службеник има, али не могу бити мање од 25% од пуне пензије. Ову пензију могу имати само инвалиди I и II групе.

Права на пензију у случају испуњења пуног броја година службе. — Пензија у случају испуњења *пуног броја година службе* стиче се независно од стања неспособности за рад и од броја година живота. Ову пензију могу стећи само службеници одређених професија (учитељи, здравствени радници, ветеринарски радници, припадници цивилне авијације и други). По правилу захтева се испуњење *радног стажа* од 25 до 30 година у одређеној специјалности. Пензија износи 40% од *зараде* и исплаћује се независно од *зараде* коју трудбеник и даље настави да зарађује.

Право на пензију у случају смрти храниоца породице. — Пензија се даје за случај смрти храниоца породице због несреће на послу, професионалне болести, рањавање, контузије или оштећења у Отаџбинском рату, независно од радног стажа храниоца. За три за рад неспособна члана умрлог храниоца породице пензија износи 100%, за два 90% а за једног 65% од *зараде* до законом одређеног износа (600 рубаља плата и 20% остале *зараде*).

Износ пензија у случају смрти храниоца због осталих узрока, одређује се *према заради* умрлог храниоца, према броју чланова породице који

су неспособни за рад, према *непрекинутом радном стажу*, према *условима рада*. Законски прописи детаљно регулишу ове пензије примењујући поменуте критеријуме.

Упоређујући правне режиме за стицање права на пензију за случајеве: старости, инвалидности, смрти и испуњења пуног броја година службе (овај последњи случај само у праву социјалног обезбеђења у СССР) у праву социјалног обезбеђења односно осигурања у ФНРЈ и СССР можемо лако приметити да и једно и друго право обилује облицима *посредне примене начела „према раду“* при расподели односно присвајању средстава из фондова намењених за неспособне за рад од стране лица заштићених овим гранама социјалног обезбеђења. Као посебни облици посредне примене овог начела истичу се:

а) У праву пензионог (и инвалидског) осигурања ФНРЈ:

— установљење по закону *четири врсте личних старосних пензија* које се разликују по условима за њихово стицање, који (услови) се управо везују за *допринос* трудбеника друштвеној заједници, као што су: *пуни радни стаж*, одређен број година *радног стажа*, *продужење рада* и после испуњења пуног радног стажа и др.;

— установљење категорија: *радни стаж*, *посебни радни стаж* и *увећани радни стаж*, као услова и у пензионом и у инвалидском осигурању;

— везивање одређивања *износа појединачних пензија* за *пензиски основ* који се одређује према *заради осигураника*, и у случају старости и у случају инвалидности и у случају смрти, итд.

б) У праву пензионог социјалног обезбеђења СССР:

— установљење законом *посебне врсте пензије*: пензије у случају *испуњења пуног броја година службе*;

— везивање одређивања *износа пензија* за *радни стаж* и *висину индивидуалних плата* трудбеника који стичу право на пензију;

— одређивање мањег броја година као услова за стицање права на пензију за случај старости за оне раднике који раде на *пословима штетним по здравље*;

— увођење *посебне категорије радног стажа* — *увећаног радног стажа* (100% за раднике на Крајњем Северу и др.);

— давање значаја категорији *непрекинутог радног стажа* и у пензионом осигурању, а не само у здравственом;

— везивање и права на пензију за случај инвалидности за *радни стаж* трудбеника који је постао инвалид (осим законом одређених изузетака).

III. — Свесни смо да се илустровањем само примене начела „према раду“ у оба права — права ФНРЈ и права СССР — не добија потпуна и верна слика о целовитости једног и другог система социјалног осигурања односно обезбеђења али то нам овде није ни био циљ. Да би се таква слика добила потребно би било приказати примену и других начела и

критеријума у једном и у другом праву, као што су: круг обухваћених лица, врсте покривених случајева, имовинске и породичне прилике осигурања и уопште низ елемената који илуструју нове принципе социјалистичког социјалног осигурања, наредо са начелом „према раду“, а које смо именовали једним општим називом „према потребама“. Тај посао, мада захвалан, и мада само друга страна питања које смо овде обрадили, ипак је изостао.

Др. Михаило С. Ступар

О НАЈАМНИМ ОДНОСИМА У ДУБРОВНИКУ У XIII И XIV ВЕКУ

И поред млетачке доминације и ограничења дубровачке поморске трговине које је она донела, друга половина XIII и XIV века представљају за Дубровник, захваљујући развоју његове копнене трговине са балканским залеђем, период привредног успона. Напредовање занатства и ангажованост Дубровчана у трговини изазивали су све веће потребе за радном снагом, што је током XIV века, упркос сталном приливу становништва из дубровачког залеђа, довело до извесне оскудице у неквалификованој радној снази (1). Питање радне снаге решавано је у великој мери путем најамних односа, што је омогућавала економска и друштвена структура Дубровника у том периоду, у првом реду развијеност новчане привреде и одсуство феудалне везаности већине сељака у Астареди и на острвима. За обављање разних послова у трговини, пољопривреди, занатству, поморству и бродоградњи, као и у домаћинствима, узимани су у најам сиромашни дубровачки грађани („пук“) и они сељачки синови са дубровачке територије који су на закупљеним или сопственим имањима представљали вишак радне снаге, а исто тако и придошлице из дубровачког залеђа и других наших крајева који су у граду тражили боље услове живота (2).

(1) На релативну оскудицу радне снаге у пољопривреди указују одлуке (реформације) Великог или Малог већа, којима се забрањује послодавцима да повисују наднице (Monumenta Ragusina V, р. 21 и друга места у тој збирци, види примедбе 13, 14 и 15) а радницима да напуштају послодавца да би радили на другом месту, из чега се може закључити да је понуда радне снаге била мања од тражње. Повремене забране занатлијама да напуштају Дубровник ради запослења у другом месту (нарочито зидари, каменоресци, бродоградитељи и тесари — Monumenta Ragusina V, р. 24, — 1302 год. р. 31, — 1302 год. р. 107, — 1312 год., Liber omnium reformationum, изд. А. Соловјев — М. Петерковић, Београд, САН, 1936, р. 6, 4, из 1314 год., Monumenta Ragusina II, р. 76, из 1349 год., и др.) могу навести на сличан закључак у погледу квалификоване радне снаге, док многобројна бегства кућне послуге (види примедбу 45) значе не само да је њихов положај био тежак већ и показују да су постојале широке могућности за запослење на другој страни.

(2) У уговору о најму радне снаге радник по правилу има словенско име. Врло често наведено је и место одакле долази. Срби из крајева који нису били под дубровачком влашћу обично налазе запослење као кућна послуга: Стојка из Невесиња (Diversa Cancellariae XXIX, 219); Милослава из Добропоља (Diversa Notariae V, 29), Гојислава из Хума (Div. Not. V, 30), Јукна, ћерка Хранислава из Црне Горе (Div. Not. V, 31), Божиша Николић из Требиња (Div. Not. VII, 72), Радослава из Невесиња (Div. Not. VII, 45), Михајло, син Николе из Попова (Div. Not. V, 24), Богдана, ћерка Теодоре „de partibus Narenti“ (Div. Not. V, 27), Доброслав из Зете („Зборник за историју, језик и књижевност“, Историјски споменици дубровачког архива, серија III, Канцеларијски и нотаријски списи, Београд, САН, 1932, бр. 332). Радост, кћи Обрада из Попова („Зборник“, бр. 215) и многи други.